

11. Москаленко А. А. Українська історична лексикологія: (тексти лекцій із спецкурсу). / А. А. Москаленко. — Одеса, 1972. — 64 с.
12. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в II пол. XIX ст. — на поч. XX ст. / О. Г. Муромцева. — Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1985. — 151 с.
13. Невойт В. И. Названия птиц и продуктов питания в древнерусском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. И. Невойт. — К., 1986. — 23 с.
14. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови / АН України; Ін-т української мови; відп. ред. С. П. Беззенико / В. В. Німчук. — К.: Наук. думка, 1992. — 416 с.
15. Олещук Т. В. Медицинская лексика в древнерусском книжно-письменном языке: (Наименование болезней и болезненных состояний): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Олещук. — К., 1983. — 24 с.
16. Романова Т. Я. Наименование мер длины в русском языке / Т. Я. Романова. — М.: Наука, 1975. — 175 с.
17. Сабадош И. В. Формирование украинской ботанической номенклатуры: автореф. дис. ... канд. филол. наук / И. В. Сабадош. — Ужгород, 1986. — 48 с.
18. Сергеев Ф. П. Формирование русского дипломатического языка / Ф. П. Сергеев. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1978. — 223 с.;
19. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI — XVII вв. / Ф. П. Сороколетов. — Л.: Наука, 1970. — 383 с.
20. Суровцева М. А. К истории цветовых значений в древнерусском языке XI — XV вв.: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. А. Суровцева. — М., 1967. — 20 с.
21. Филлин Ф. П. Лексика русского литературного языка древнерусской эпохи: По материалам летописей / Ф. П. Филлин. — Л., 1949. — 288 с.
22. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів к. XVI — поч. XVII ст. (На матеріалах Львів. Ставропіг. братства) / М. Л. Худаш. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 164 с.
23. Чернов Е. И. История названия денег и денежных единиц в украинском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. И. Чернов. — К., 1960. — 16 с.
24. Черных П. Я. Очерк русской исторической лексикологии: Древнерус. Период / П. И. Черных. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. — 243 с.
25. Чучка П. П. История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дис. ... канд. филол. нау / П. П. Чучка. — К., 1981. — 24 с.
26. Geme G. Die Slawischen Farbenbenennungen / G. Geme. — Uppsala, 1954.
27. Hill P. M. Die Farbwörter der russischen und bulgarischen Schriftsprache der Gegenwart / P. M. Hill. — Amsterdam, 1972.

УДК 811.161.2'373

І. О. Іншакова

БОТАНІЧНА ЛЕКСИКА У СЛОВНИКУ Є. СЛАВИНЕЦЬКОГО

Іншакова І. О. Ботанічна лексика в словнику Є. Славинецького.

У статті розглядається ботанічна термінологія української мови XVII століття, зафіксована в "Лексичній латинському" Є. Славинецького; аналізуються відповідні номени, їх етимологія, зміни у фонетичній, семантичній термінів.

Ключові слова: ботанічна лексика, етимологія, семантика, словотвір.

Inshakova I. O. The botanic vocabulary in the dictionary by Ye. Slavivetskyi.

The article deals with the problems of historical lexicology. The semantic, functional, stylistic and historical peculiarities of botanic names are analyzed.

Key words: botanic names, historical lexicology, semantic, diachronic.

Значна частина українських земель у II пол. XVI ст. опинилася під Польщею, де латинська мова була мовою церкви, державних установ, школи. Саме в цей час латинь проникла в Україну, виконуючи в певних сферах функцію літературної мови.

Латинська лексика інтенсивно проникала в стару українську літературну мову через посередництво польської мови (з XVII ст. вона безпосередньо введена в навчальні курси братських шкіл). Поширення

латині пов'язане з її роллю в тогочасній Польській державі, місцем латині в тодішній українській шкільній освіті, релігійною полемікою, інтересом до наукових, мистецьких досягнень тієї епохи [3, 12].

Неоціненним джерелом для вивчення історії української мови, що фіксує багато українських слів, не відбитих іншими лексиконами та писемними джерелами, є "Лексикон латинський" Є. Славинецького. Це найбільший за обсягом староукраїнський словник (27 000 слів), скарбниця староукраїнської, церковнослов'янської лексики середини XVII ст. Несправедливо забута пам'ятка староукраїнської філології відбиває риси української фонетики, лексики, словотвору, морфології XVII ст.

В. В. Німчук, що підготував видання "Лексикона" в серії "Пам'ятки української мови", у вступному дослідженні до тексту наголошує на багатому нецерковнослов'янському матеріалі: перекладної частини: словник найбільш насичений українським матеріалом серед відомих творів Є. Славинецького [3, 7].

Є. Славинецький використав із словника Г. Кнапського переважно ботанічну номенклатуру.

У церковнослов'янську мову XVI-XVII ст. ширше проникали елементи живої мови в лексику, фразеологію, морфологію, синтаксис. Є. Славинецький використовував українські народні, книжні слова, кальки.

У розгляданій пам'ятці латинські терміни витлумачені церковнослов'янською та книжною українською мовою. У ботанічній номенклатурі здебільшого, за нашими спостереженнями, виступають українські відповідники. Є випадки, коли за церковнослов'янським відповідником іде ширше тлумачення українською мовою і навпаки. Це виразні елементи тлумачного словника.

При словах із галузі природознавства є відповідно постпозитивні (зрідка препозитивні) помітки *зеліє*, *зело*, *трава*, *кущъ*, *дерево* та ін. Наприклад: *звонки трава* [249], *руме(н) зеліє* [85], *ива зеліє* [76], *ясе(н) древо* [106], *ви(ш)ня древо* [118], *капари кущъ* [292]; *дерево груша* [340], *кущъ те(р)нове (н)* [134].

Назви загальновідомих рослин таких приміток не мають: *дубъ* [180], *букъ* [183], *кле(н)* [66], *кропива* [419], *лобода* [121], *рута* [215] та ін.

У пам'ятці представлено назви різних кущів, дерев: *вязъ древо* [416], *липа древо* [398], *ка(ш)та(н) древо* [114], *ти(с) древо* [393], *ке(д)ръ* [116], *кутина малини*, *ожини* [356]; назви нижчих рослин: *грибъ* [204], *грибъ перунови(й)* [276], *мохъ* [275].

Повно відбито назви диких рослин: *зми(й)никъ трава* [223], *ци(р) трава* [217], *папорот(ь) трава* [217], *конски(й) щавъ трава* [357], *кобили(й) щавъ* [296], *спорижъ трава* [320], *чемерица трава* [276], *още(т) итали(й)ски(й) зеліє* [67], *осетъ трава* [119], *ощетъ* [314], *осе(т) влоски(й)* [122], *лобода* [121], *че(р)воная лобода* [216], *рогоза* [263], *полинъ гори(с)ти(й)* [253], *кропива* [419], *кропива ме(р)твая* [205], *подорожни(к)*

зело [121], *подоро(ж)никъ* [214], *споришъ, подорожникъ* [207], *подорожникъ трава* [370], *споришъ зла(к)* [126], *омела* [114], *мята червоная* [420], *мя(т)а во(д)на* [279], *чемерица* [266], *чемерица чо(р)ная* [266], *че(р)ная чемерица* [176].

Багато зустрічаємо назв рослин з позначкою *зело*: *яри(й) мле(ч) зело* [119], *ро(з)ма(р)и(н) зело* [110], *пово(й) зело* [111], *единоли(ст) зело* [118], *кози(й) зело* [118], *кинамо(н) зело* [123], *романово зело* [158], *медвежья стопа зело* [119], *щи(р) зело* [121], *пря(с)лиця зело* [120].

Словник – прекрасне зібрання ботанічної номенклатури. Тут є різні назви культурних рослин: *бобъ* [192], *горо(х) велики(й)* [122], *дния* [305], *перецъ* [317], *макъ* [87], *капуста* [104], *гре(ч)ка* [147], *рис(ь)* [300], *овесъ* [105], *жито* [203], *пшеница* [117] та ін.

У мовозначчій літературі досліджувалася історія давньої рослинної номенклатури. Понад 350 ботанічних номенів періоду Київської Русі реконструював І. В. Сабадош [2]. Цю групу лексики як давньоруську спадщину в лексиці української мови, зафіксовану писемними пам'ятками, дослідив В. В. Німчук у своїй монографії [3]. Ми проаналізуємо зазначену лексику лише в “Лексиконі латинському” Є. Славинецького.

Окрему групу становлять терміни на позначення типів вищих рослин, їх будови, частин (часто успадковані з праслов'янської мови): *зелие* [291], *коре(н) древо* [314], *трава* [340], *ли(с)ть* [200], *пло(д)*, *овоцъ* [203], *гроздь* [245], *зело, трава, злакъ* [216], *ягода* [419], *зе(р)но* [211], *стеблие* [380], *шишка* [381], *куцъ, купина* [397], *верхъ стебла* [418], *ве(р)хи травъ и зели(й), и дрвъ* [405], *стебл(ь)* [295], *ядро, зе(р)но* [282], *коренецъ* [344], *сучецъ* [196], *желудь, дубл(н)ка* [205], *ядра че(с)никовие, головки* [206], *кле(й) ω(т) дрвъ, смола, живица* [212], *яблока и грушки* [266], *па(л), ко(л), столъ, стебл(ь)* [382], *хвра(с)тие рокитяное* [415], *прутие, рокитина* [413], *поро(с)т(ь)* [315].

З приміткою *ягода* фіксуються назви: *ягода бобковая* [113], *ягоди тернови* [377], *сла(н)ній ягоди, зеліе* [85], *ягоди нарочития* [213], *ягоди ли(с)тве(н)ная* [222], *пози(м)ки ягоди* [201], *дрождныя ягоди* [193], *ягоди сладкіе* [253], *ягоди блющовии или кисовии* [145], *ягода бабья* [119]. Номен *плодъ* виступає в таких назвах: *че(р)нічия плодъ* [163], *финикови(й) пло(д)* [315], *пло(д) зелія ши(ш)ка* [68].

Для передачі загальних родових назв використовували: *родъ дрва* [255], *родъ трави* [255], *родъ ма(с)лини* [255]. Часто ці частини рослин конкретизовані в термінах: *ми(р)товое ли(с)твие* [222], *ли(с)ть виноградни(й)* [298], *стебли птичье млеко* [295], *ко(с)тка ма(с)ли(ч)ная* [360], *че(р)ничия плодъ* [163], *финикови(й) пло(д)* [315], *ядро ма(с)ли(ч)ное* [340], *коре(н) пе(р)цви(й)* [246], *кореніе лицерумяните(л)ное* [104], *лажурная, коре(н) сла(д)ки(й)* [259], *ра(й)ская травы зерна* [112], *ши(ш)ка* [100].

Розгалужений ряд номенів із позначкою *лоза*: *родъ лози* [244], *малая лоза* [415], *лоза дивая* [248], *лоза по(л)ная* [202], *лоза ωгоро(д)ная* [289],

фрее(л)ля(н)ская лоза [202], *лоза масли(н)носа(ж)де(н)ная* [176], *лоза неповязана* [151], *лоза че(р)ная* [102], *лоза чо(р)ная* [307], *лоза раве(н)найская* [377], *гордови(д), лоза че(р)мная* [412].

Від назв засвідчено похідні: *зе(р)ни(с)ти(ї)*, *зе(р)норо(д)ни(ї)* [211], *стеблани(ї) травни(ї)* [398].

У пам'ятці зафіксовано апелютив лядина «бур'я, трава», який виступає як маніфест семи «поле»: *поле, лядина, побоювско* [110].

На позначення однорічного пагона подибуємо синоніми: *пародокъ, ω(т)ра(с)л(ъ)* [208].

Лексема *розга* («гілка», «зрізаний гнучкий прутик») виступає у словнику з новим значенням – «прутик, яким карають» (сучасна різка): *жезль, розга* [414].

Успадковане з давньоруської мови слово *тернь* (збірна форма – *терне, терня*) позначає колючки на рослині, різні конкретні колочі рослини: *осе(т), ка(р)до(с), те(р)ць* [112]; *те(р)ние* [172], *терн(ъ)* [377], *ягоди тернови* [377], *тернина* [377], *те(р)нище* [356], *те(р)ние подобно зелениче* [259]. Протягом усього староукраїнського періоду лексема *овочь* (овощь – церковнослов'янське) мала значення і «овочі», і «фрукти»: *пло(д), овоиць* [203], *слива овоиць* [336]. Лише пізніше, з XVIII ст., з німецької мови через посередництво російської входить в українську термін *фрукт* (з латинської) на позначення плодів садових дерев і кущів. А назва *овочі* спеціалізується на позначення плодів городніх культур і городини.

Східнослов'янська інновація – назва *кусть*. Вона зберігалася в старовинній формі в староукраїнській мові. Унаслідок фонетичних змін у групі приголосних ст > шт > шч у словнику зареєстровано *куиць* [397]: *куиць низки(ї)* [277], *куиць запалични(ї)* [277], *куици пасты(р)ские* [96], *капари куиць* [292], *куиць те(р)нове(н)* [134], *куиць те(р)ни(с)ти(ї)* [298].

Демінутив *костка* – «насіння з твердою оболонкою м'якого плода»: *ко(с)тки сливни* [340]. Пам'ятка фіксує дериват *пли(с)ка*: *шипчана пли(с)ка или кожа* [122] «чашечка жолудя або горіха». З цією семантикою є і дериват *лупина* [255]. Ще номені: *овоциѣ в ско(р)лупа(х)* [67], в іншому списку – *шкаралупа(х)*.

Похідне головка «головка вживається на позначення складових частин деяких городніх рослин: *ядра че(с)никовие, головки* [206].

У народному мовленні є назва смоли мастикового дерева, що застосовувалася при виготовленні ліків. Форма книжна представлена в «Лексиконі»: *мастикова смола* [264].

У пам'ятці є давнє запозичення *сми(р)на* [276], тут же нижче *мирра трава* [276] (з латинської або грецької).

З праслов'янської мови успадковані давньоруські назви, пов'язані із зрубаним або упалим деревом, пошкодженими деревами, записано без суттєвих семантичних, звукових змін: *пни(х), пе(н)* [116]; похідні *пневы(ї), колодяны(ї)* [115]; *сукъ* [281].

Словник містить багато назв конкретних рослин, особливо вищих. Найкраще представлена лексика, пов'язана з культурною флорою. Деякі назви дерев зафіксовані через омонімії найменування плодів, страв, продуктів: *ябл(ь)ко* [321], *яб(л)ка сладкие* [266], *ябло(н)* [261], *яблкородное древо* [416], *златая яблка* [121], *плодо(но)сна ябло(н)* [125], *ра(й)ские яблка* [300], *яблоко замо(р)ское* [129], *ска(н)ти(й)ские яблка* [363], *септима(н)ские яблка* [369]. На позначення груші, сливи, вишні, горіха та їх плодів наведено номені: *родь грушоць* [417], *грушки сла(д)кіе* [450], *грушки великии* [417], *гру(ш)ки фавони(й)скіи че(р)вленіи* [195], *по(м)пони(й)скіи грушки* [321], *северил(н)скіи груши* [370]; *слива древо* [336], *сливы* [104], *сливина, сливни(й) садь* [336]. Серед похідних із коренем слив-а маємо композит-назву *те(р)нослива* [377], *слива оwoць* [336], *ви(ш)ня древо* [118], *груша древо* [87].

Номен виноград < ст.-сл. *виноградь* (запозичення, бо неповноголосся) є в сполучі *лоза виноградная* [289], *виноградь* [357]. Тривалий час до XVIII ст. цей номен існував із значенням “виноградник”. Дериват виноградник зустрічається і зі значенням “робітник на виноградній плантації” – *виноградникь* [414].

Назви рослин, плодів субтропічних культур були відомі через торгівлю, мандри паломників. У пам'ятці відбито такі назви: *ало(й)* [217], *смоква* [391], *смо(к)ви сла(д)кіе* [291], *смокви, че(р)ничия го(р)кця* [263], *прежваная смоква* [357], *родь смоковниць* [262], *сухие смокви* [244], (дериват на позначення відповідного садового дерева – *смоковница* [118]; відсутність переходу о > і в новозакритому складі свідчить, імовірно, про їх книжний характер; *смоква, финикь* [298], *финикь* [119], *родь финиковь* [361], *ви(д) есть финика зеленого* [69], *финики сухи* [397]. До ряду термінів входить лексема маслина – *ма(с)лина* [290], *родь маслини* [294], *ма(с)лина малая* [119], *ма(с)лина дивая* [290], *ма(с)лина насажде(н)ная* [109]. Лексема маслина, слова цього кореня є в інших слов'янських мовах. Це свідчить про праслов'янський характер утворення, мабуть, під впливом грецького «оливкове дерево, маслина (плід)».

Для номінації дерева шовковиця використовується в пам'ятці *че(р)ничие, ягодичие* [273], *че(р)ничие, ягодичина* [112], *ягоды, ягодичины* [263], *ягодичие древяное* [391]. Назви давні, не були поширені в живому мовленні, зустрічалися раніше в біблійних текстах, описах чужих південних країн. Біблійська флора була добре відома книжникам старожитньої доби. Номен *ягодичие* Є. Славинецький подає як синонім терміна *черничие*.

Словник фіксує форму з польським неповноголоссям *бросква древо* [311], запозичену з латинської і грецької мов буквально “персидське яблуко”, що означає “абрикос, персик”.

Запозичення на позначення айви – *тигва, тигва оwoць* [145].

Варіант *рожець* – давній ботанічний термін, калька з грецької, назва плоду річкового дерева в пам'ятці *рожє (ц), хлѣбъ стого Іоа(н)на* [118].

З грецької або через латинське посередництво запозичено термін «мигдаль». У словнику є ближча до етимологічної форма з початковим а – *орѣхи, кляти(и), амигда(л)* [81]. Зафіксоване слово клятии є старокнижним. Праслов'янська форма **ръръгъ*, запозичена з грецької або латинської мов через гаплогологію початкового складу на позначення спеції перець (плоди чорного перцю): *перецъ* [317]. Етимологічно споріднений з українською назвою шишина номен плоду гранатового дерева – *шипокъ*. У «Лексиконі» фіксуються і його похідні: *цѣѣ(т) шипка, ши(н)ка; ши(н)ковы(и), шипчаны(и)* [100], *шипокъ* [261].

Назви зернових рослин, посівів, злаків були праслов'янською спадщиною. Без змін у фонетиці, семантиці в пам'ятці відбито цілком сучасні терміни: *пшеница* [117], *пшеница, ро(д), жито* [203], *кла(с) и(н)ди(и)ския пшеници* [256], *овесъ* [105], *ячмѣнь* [183], *ячмен(ъ)* [217], *ро(д) ячменя* [169], *ячме(н) го(р)ки(и)* [185], *жито, ро(ж), мука* [194], *жито зеленое* [257], *оркишь, родъ жита, рожє* [420], *ярица, жито ярос* [373], *рожь, жито* [291], *ярина нѣкая зело* [183], *вработѣ просо* [166], *гре(ч)ка* [147], *васи(л)ки, гре(ч)ка* [289], *рисъ* [300], *просо* [269].

Словник фіксує в багатьох статтях нову і старовинну назви *жито, рож* як паралельні. Давнє значення лексеми *жито* – “хлібні злаки, збіжжя”, з XV ст. – нова семантика слова “конкретна зернова рослина” і назва *жито* повністю переходить у клас ботанічних термінів. Автор значення “зерновий хліб” передає назвами *пшеница, ро(ж), жито*. Слово *рожь* мало чоловічий граматичний рід, у деяких списках виступає форма жіночого роду [3, 266].

Дериват успадкованої старовинної лексеми *ярь* із суфіксом – іна засвідчується і зі значенням “городина” – *зельє, ярина* [252]. У пам'ятці є дериват *ярица* на позначення конкретних ярових культур.

“Лексикон” фіксує назву *пыро: пыро, жито, рожь* [174]; “жито, або просо” дає переклад у “Лексиконі” П. Беринда. Зміст номена *пыро* – “полба (різновид пшениці)”. До речі, етимологічно *пыро* споріднене з назвою бур'яну пирій. На позначення полби вживалося і слово *оркишь*, запозичене з тюркських мов “дикий ячмінь”.

Для передачі загальної назви трав'янистих городніх рослин здавна виступало слово *зель*. Багато назв конкретних городніх культур, їх плодів успадковані з праслов'янської мови: *бобъ* [192], *горохъ* [317], *горо(х) велики(и)* [122], *ре(д)ка по(л)ная* [92], *па(с)те(р)накъ* [373], *па(с)те(р)накъ лѣ(с)ны(и)* [118], *па(с)те(р)накъ диви(и)* [379], *рѣна* [344], *макъ* [87].

Ці лексеми побутують і сьогодні: біб, горох, ріпа, капуста, мак та ін. Деякі зазнали специфічних змін у звуковому, структурному складі.

Зустрічаємо кілька термінів назв капусти: *капу́ста* [104], *капу(с)та зелєная* [116], *капу(с)та про(с)тая* [216], *чо(р)ная капу́ста* [145], *че(р)ная капу́ста* [182], *капу́сти мо(р)ския стебл(ь)є* [214].

З давньої лексики *чеснькъ* утворено староукраїнські форми: *че(с)нокъ* [78], *че(с)но(к) кит(р)ски(й)* [78], *че(с)ноковы(й)* [78]. Тут же зустрічаємо форми з *е > о* після шишлячого: *чо(с)нокъ* [364], *чо(с)никъ*, *лучокъ* [364], *чо(с)ни(к) мо(р)ски(й) или лу(к) мо(р)ски(й)* [106], *чо(с)нокъ* [87], *дериват ядра че(с)никовие, головки* [206].

Праслов'янська звукова форма кореня без метатези голосних засвідчена в назві *кріп*: *копръ італі(й)ски(й)* [199], *копръ ко(н)ски(й)* [263].

Форма *чабер* (вставний *е*) представлена в пам'ятці як *чебрець* [362] (перехід *а > е* після шишлячого або асиміляція його до наступного *е*) – городня рослина, що містить ефірні олії, використовується в кулінарії, медицині, парфумерії: *че(б)рець* [308], *чебрець трава* [149].

Давньоруська форма назви технічної культури конопля представлена як форма *коноть* [111], очевидно, полонізм.

Давньоруський номен *лънь* засвідчений у “Лексиконі” як *лень* [256], *пси(й) ле(н)* [371], *песи(й) ле(н) зеліє* [114].

Старовинна лексема *лукъ лу(к) че(р)во(н)ый* [107], *лу(к) аскало(н)ски(й)* [93] у словнику подана поряд з латинізмом *цибуля*, запозиченим через польську мову: *че(р)валєны(й) лу(к) зеліє, цебуля* [107], *цебуля* [298]. За спостереженням В. В. Німчука, у XVII ст. номен *лукъ* сприймався як архаїчний або церковнослов'янський, поширення нової назви сприяло уникненню омонімії зі словом *лукъ* на позначення різновиду зброї.

Давня назва *сєвкль* з грецької мови – *сєвкла* (метатеза *є / в*): *сєвкла* [79], *сєвкла лѣсная* [323].

Словник фіксує і лексему *бура(к)* [104]. Можливо, від назви прикметника *бурий* за допомогою суфікса *-ак*.

На позначення інших городніх культур у пам'ятці подибуємо назви *рѣпка* [344], *рѣпа дивая* [344], *рѣпа продо(л)говатая* [106], *рѣпа свиная трава* [220], *динѣ* [266], *диня, маліо(н)* [305], *маєранъ зеліє* [75].

Поширена сьогодні культура огірок відома була вже в давньоруській мові (запозичення з грецької). У “Лексиконі” подаються форми *сосудецъ огу(р)цевъ* [148], *огорокъ а(л)бо огорочникъ* [148], *о > у* в ненаголошеній позиції, етимологічний *о > і* в новозакритому складі, можливе зближення з прикметником *гіркий*.

На позначення номена *вика* (можливо, запозичення з латинської) у словнику є *вика трава, зеліє, выкови(й)* [412], *вика по(л)ная трава* [420].

Широко представлені в пам'ятці назви квітучих рослин з їх варіантами: *фіялокъ* [414], *фіяло(к) зєло* [109], *фѣялокъ бѣли(й)* [302],

фѣя(л)ка чо(р)ная [266], *фиялокъ багря(н)ни(й)* [330], *рута* [215], *рута лѣсная* [117], *по(л)ская рута* [263], *смагличка, рута чо(р)ная* [272], *нарци(с)* [277], *гвоздики по(л)ние* [253], *барвѣнокъ* [181], *макъ* [87], *макъ диви(й)* [296], *ма(к) лѣ(с)ны(й) злакъ* [127], *макъ жи(т)ни(й)* [221], *ма(к) вороне(й) зело* [118], *макъ лѣсни(й)* [205].

У “Лексиконі латинському” повно передані назви лісових та польових дерев. Майже всі вони успадковані з праслов'янської мови: *дубъ* [180], *дубъ че(р)ний* [266], *липа* [314], *вязъ* [416], *ω(л)ха* [78], *ясє(н)* [106], *ясѣн(ъ)* [266], *грабъ* [113], *береза* [102], *ве(р)ба* [360], *ви(д) ве(р)бы древа* [80], *верба итали(й)ская* [415], *глогъ древо* [296], *бозъ древо* [67], з різновидами: *кле(н)* [66], *кленъ древо* [420], *бѣли(й) кле(н)* [206], *кле(н), яво(р)* [209]; *букъ* [193], *букъ, буковина* [183], *букъ ту(р)ски(й)* [276], *тополь, осика* [66], *божіє древо* [63], *бже древо* [64], *древу подобо ясє(н)но* [296].

Багато назв дерев відомих лише спеціалістам, сьогоднішні відповідники цим лексемам можна визначити через спеціальні мовні розвідки (у тому числі етимологічні): *ам(м)онѣякъ древо смолоро(д)ное* [214], *древу бумажное* [210], *древу лакриция* [210], *кре(с)тъ древо* [205], *древу мав(ъ)рита(н)ское* [185], *ума(р)ское древо* [183], *анака(р)дъ древо и(н)ди(й)ское* [82], *не(с)пя(к) древо* [85], *ω(р)му(ш) древо* [81], *древу авасиль* [75], *аляте(р)нъ древо* [76], *ало(й) древо* [75], *бы(к) древо* [730], *древу коробома(ж)ное* [102], *клящовина древо* [122], *ци(т)риново древо* [125], *ши(ш)коро(д)ное древо* [135], *сєно(с) древо* [130], *схинъ древо* [363], *кле(ч)ка древо* [379], *ωрабина древо* [375], *шипокъ древо* [371], *чемери(ч)никъ древо* [370], *стиракъ древо* [382], *ююба древо* [420], *древу ба(л)самовое* [420], *древу ци(н)намону* [420], *вде(л)гунъ древо* [261], *нєспливъ древо* [268], *гальванъ древо* [268], *четвероу(г)льное древо* [270], *древу єгипє(т)ское* [311], *репина древо* [318], *са(н)таль древо* [361], *сенєсовое древо* [358], *древу желудное* [360], *корок, древо желудородное* [383], *древу нѣкое желудоро(д)ное* [72], *великоцвѣтъ древо* [248], описова назва *древу, по(д) котори(м) погibe Пира(м) и Тизве* [273], *схинъ древо мастичное, смо(л)ное* [253].

Представлені у словнику хвойні дерева: *ель* [269], *ялина* [224], *ти(с)є древо, бобъ* [373], *соснка* [145], *сосо(н)ки* [314], *соснъка малая* [151], *пєвєгъ лѣсни(й), со(с)на дивая* [317], *древу во(н)нос, со(с)на* [381].

Форма ялина з'явилася внаслідок переходу е в а після й початкового складу: про коливання я – є свідчать форми пам'ятки: *ель, ялина*.

Номен *смречіє древо* (316), *смречіє лѣсноє* [316] в пам'ятці позначають назву хвойної рослини – смереки, пізніше виступає повноголосна форма.

Іменник *купина* використовувався на позначення тернового куща, заростей *купина*, *малини*, *ожжини* [356].

Назва *шип'якъ* „кущ, квітка троянди”, „гранат” – дериват праслов'янського іменника. Етимологічно споріднена з українським шипшина: *рожа*, *шипокъ* (356), *рожа че(р)вле(н)ная* [269]. Запозичення *рожа* з латинської мови. Нове значення номена (хвороба шкіри червоного кольору) засвідчує словник: *рожа недугъ* [183].

Окремі субтропічні дерева, їх назви з давнини відомі мандрівникам, книжникам: *кипарисъ* [150], *дрєво кипарису подо(б)ное* [105] (з грецької мови); *ке(д)ръ* [116], *кедръ*, *кедровое древо* [398].

З грецької запозичено дендромен *дафнии*: *давнїє*, *давнови(ѣ)* [252]. Ця рослина ще відома під назвою *бобковіє древа*, *давнїє* [252], бо лаврові ягоди подібні до бобу. Листя, ягоди дерева використовували як спеції: *кущъ дафнїє* [304], *бобок древо* [221], *бобковое древо александри(ѣ)ское* [152].

З XVII ст. увійшов до ботанічної української літератури номен лавр (латинського походження): *ля(в)ръ древо* [99]. Назва *пєвг*, *пєвгъ*, *сосна* [316] – специфічний різновид сосни, іншомовний еквівалент широковідомого найменування *сосна*, пізніше був втрачений.

Запозичені зі сходу назви ароматичних дерев, омонімічні назви їх плодів, смол фіксує і словник Є. Славинецького. Це *валсамъ* „бальзамне дерево”, *мирт*: *ва(л)са(м)*, *ва(л)самовы(ѣ)* [100], з грецької чи латинської назва *мирта* [276], *ми(р)ть лѣсни(ѣ)* [276], *ми(р)ть по(л)ни(ѣ)* [358].

Номенів з позначкою *зєліє* виявлено в словнику близько 160: *велики(ѣ) слѣ(з)* [79], *свѣтлиця зєліє* [120], *рое(в)ни(к) зєліє* [76], *острица зєліє* [86], *рѣсни(к) зєліє* [83], *звонки зєліє* [93] та ін. Можливі фонетичні зміни в складі основ, зокрема, чергування приголосних у словах: *лучо(к) зєліє* [81], *вѣнечни(к) зєліє* [89], *раждєнець зєліє* [92], *жєнишо(к) зєліє* [75], *паучни(к) зєліє* [76].

Неповноголосся засвідчено в назвах *брада козия зєліє* [100], *козлора(д) зєліє* [100], *главка рисова зєліє* [112], *златогла(в) зєліє* [94], *вла(с) Венєры зєліє* [91], *вранє ма(с)ло зєліє* [83], *чо(р)тово млеко зєліє* [81] тощо.

Серед наведених назв переважають суфіксальні творення: *излиця*, *рѣсєць*, *тернина*, *те(р)нище*, *срѣшо(к)* та ін. Проте є багато складених назв. Часто їх етимологія прозора: *ме(д)вєсяя лапа зєліє* [89], *курїя нога зєліє* [83], *жабія ко(ст)ка зєліє* [87], *ушко мѣшеє зєліє* [85], *воловы(ѣ) язы(к)* [91], *лиси(ѣ) хво(ст) зєліє* [84], *ко(т)чий хво(ст) зєліє* [82].

Терміни ботанічної номенклатури у словнику Є. Славинецького оформлювалися в дусі української фонетики. Часто на першому місці автор подавав українські відповідники. Слід зазначити, що в народній ботанічній номенклатурі польської та української мов багато спільного. Є. Славинецький використовував українські народні, книжні слова, кальки.

Література

1. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підготував до видання В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1973. – 541 с.
2. Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош – Ужгород, 1999.
3. Німчук В. В. Давньоруська слащина в лексикі української мови / Василь Васильович Німчук – К.: Наук. думка, 1992. – 416 с.

УДК 811.161.2

В. І. Кажан, Р. П. Калініна

ЗАПОЗИЧЕНІ СЛОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ГАЗЕТНОЇ ЛЕКСИКИ

Кажан В. І., Калініна Р. П. Запозичені слова як джерело поповнення газетної лексики.

У статті здійснено аналіз запозичень зі сфери політики, економіки, науки, культури, спорту; виявлено спільні для близькоспоріднених мов парадигматично-синтагматичні і словотвірні закономірності; засвідчено розширення словникового складу загальнолітературної мови за рахунок запозичених одиниць із мови ЗМІ.

Ключові слова: запозичене слово, термінологія, активізація, словотвірна система, функціонування.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. The loan words as a source of newspaper vocabulary augmentation.

The article gives the analysis of loan words from the politics, economics, science, culture, sports; common word-forming regularities, paradigmatic and syntagmatic specifics for cognate languages are defined in the article; enlargement of general literary language vocabulary at the expense of loan words from the language of mass media is authenticated in the article.

Key words: loan word, terminology, activation, word-forming system, functioning.

Вивчення мовних особливостей україномовних („Україна молода”, „Критика”, „Коментар”, „Культура і життя”, „Вісті Придніпров'я”) та російськомовних („Аргументы и факты”, „Комсомольская правда”, „МК в Украине”, „Арт-Мозаика”, „2000”) газет та тижневиків за останній період (кінець 2008 – 2009 рр.) засвідчує розширення словникового складу загальнолітературної мови за рахунок іношлєвих елементів, а також запозичених слів та їх похідних зі сфери політики, економіки, науки і техніки, культури (музики, кіно, мистецтва, літератури, шоу-бізнесу) та спорту.

Мова ЗМІ має бути соціально-значущою, доступною, інформативною „дієвою для різних соціальних категорій і груп” [5, 20].

У своїй більшості запозичені слова є словами-термінами, для яких основна функція номінативна. Отже, можна стверджувати, що термінологічні одиниці запозичуються заради нової інформації: для позначення нових суспільно-політичних реалій, предметів, понять у різних